

Proč je dobré mít antropologii

Praha 15. října 2015

Tento dokument vypracoval výkonný výbor European Association of Social Anthropologists v návaznosti na konferenci a zasedání této asociace ve dnech 14.–15. října 2015 v Praze. Na konferenci se sešlo více než 50 antropologů ze 17 různých zemí a společně se zamýšleli nad tím, co může v dnešní Evropě obor sociální a kulturní antropologie změnit. Na organizaci tohoto zasedání, které se konalo ve stínu probíhající uprchlické krize, se rovněž podílel Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., a Česká asociace pro sociální antropologii. Finančně na něj přispěla Akademie věd ČR v rámci programu Strategie AV21.

Antropologie je často považována za umění „učinit z důvěrně známého exotické a z exotického důvěrně známé“. Také bývá označována za „nejhumanitnější ze sociálních věd a nejměděčtější z humanitních oborů“ (Eric Wolf). Antropologii můžeme definovat jako srovnávací studium lidí, jejich společností a kulturních světů. Zabývá se rozmanitostí lidstva, ale současně i tím, co mají všechny lidské bytosti společné.

Sociální a kulturní antropologie byla mnoho let spojována s výzkumem „vzdálených lokalit“ a relativně malých společností, z nichž mnohé postrádaly gramotnost a nebyly začleněny do rámce státních institucí. Dnes výzkum rozmanitosti lidstva zahrnuje všechny společnosti, od nejmenších k největším a od nejjednodušších k nejkomplexnějším. Většina antropologů zároveň sdílí přesvědčení, že v současném světě se všechny tyto společnosti potýkají s nesmírně spletitými procesy, jako jsou migrace, změna klimatu, globální ekonomické krize a transnacionální předávání vědomostí. Když evropští a američtí antropologové na počátku 20. století cestovali do Melanésie, Afriky a jiných tehdy odlehlých částí planety, ze všech sil se snažili pochopit a popsat svět „z pohledu domorodců“. Současní antropologové se s nemenším nasazením snaží, aby oblasti svého výzkumu uchopili v co největší možné úplnosti, ať už je jejich terén takřkajíc za humny, anebo na nějakém vzdáleném místě. Poté podávají svědectví o tom, jak lidé, kteří jsou předmětem jejich studia, chápou svět kolem sebe a jak v něm jednají. Zároveň badatelé usilují o porozumění světu „z pohledu domorodců“, avšak zaměřují se při tom na témata, jakými jsou například spotřeba v jednom evropském městě nebo etnická politika v pacifické oblasti.

Některé otázky, jež si kladly již první generace antropologů, jsou důležité také pro generaci současnou, i když jsou nově formulovány. Na nejobecnější úrovni se antropologové stále ptají, co to znamená být člověkem, jak společnost drží pohromadě, jaké významy má slovo „my“. Tak jako v minulosti, i dnes antropologové studují význam příbuzenství v současných společnostech,

zabývají se mocí, politikou, náboženstvím a světovými názory, genderem a sociálními třídami, avšak studují rovněž další témata, z nichž lze zmínit vliv kapitalismu na malé společnosti nebo boj různých skupin domorodých obyvatel za přežití jejich kultur.

Přestože existují různé teoretické směry a specializované oblasti výzkumu, jak regionální tak tematické, řemeslo sociální a kulturní antropologie je založené na sadě nástrojů, které používají všichni, kdo prošli školením v této disciplíně. Antropologie sama o sobě nenabízí řešení problémů, jimž lidstvo čelí. Těm, kdo ji praktikují, však poskytuje vědění a dovednosti, díky jimž jsou schopni si s těmito složitými problémy způsobile a spolehlivě poradit. Klíčovými pojmy jsou *kulturní relativismus*, *etnografie*, *komparace* a *kontext*.

Kulturní relativismus

Antropologie nečiní soudy nad hodnotami jiných lidí. Stejně tak antropologové netřídí společnosti na škále od „nerozvinutých“ po „rozvinuté“. To ovšem neznamená, že se zřikají všech hodnotových soudů o tom, co lidé dělají. Například jen nemnozí by schvalovali násilí nebo nerovnosti, i kdyby k nim docházelo ve jménu „kultury.“ Odborný, vědecký antropologický přístup spíše zdůrazňuje, že je třeba pochopit, co lidé dělají a jak svému jednání z hlediska vlastního světového názoru rozumějí.

Tento přístup – známý jako kulturní relativismus – je nepostradatelným metodologickým nástrojem, chceme-li zjistit, co lidé v určitém místě zažívají a jak vnímají svět prostřednictvím svých vlastních kategorií. Podle tohoto přístupu se společnosti mezi sebou kvalitativně odlišují, každá z nich se řídí jedinečnou vnitřní logikou, a proto je zavádějící třídít je na nějaké škále. Například určitá společnost může být na spodních příčkách pomyslného žebříčku hodnot, pokud jde o gramotnost a roční příjem. Jestliže ale vyjde najevo, že její příslušníci vůbec nejeví zájem o knihy ani o peníze, tento žebříček se rázem ukáže jako naprosto nepodstatný. Přijmeme-li rámec kulturního relativismu, pak nelze tvrdit, že společnost s mnoha auty je „lepší“ než společnost, která má aut málo, nebo že poměr „chytrých“ telefonů na počet obyvatel je užitečným ukazatelem kvality života.

Kulturní relativismus je nezbytnou součástí antropologie, která se snaží porozumět různým společnostem neutrálně, bez hodnotových soudů. Není etickým principem, nýbrž metodologickým nástrojem. Jednání druhých můžeme rozumět z jejich hlediska, i když toto hledisko nesdílíme a jejich jednání neschvalujeme. Slovy antropologa Clifforda Geertze, „není nutné se jimi stát, abychom je poznali“.

Síla etnografie

Druhým důležitým nástrojem antropologického výzkumu je etnografie neboli terénní výzkum jakožto hlavní způsob sběru dat. Etnografický terénní výzkum nevyžaduje velký vstupní kapitál ani rozsáhlý tým pracovníků a není tedy nikterak nákladný; v terénu antropolog stráví většinu času tak, že není zřejmé, co vlastně dělá – jeho práce je ale zpravidla intenzivní a *vyžaduje mnoho času*. Antropologové tráví v terénu zpravidla rok nebo i delší dobu. Je to zcela nezbytné, protože cílem etnografické metody je do detailů poznat a důkladně pochopit vybraný sociokulturní svět, a aby to bylo možné, musejí se antropologové naučit místní jazyk a zúčastnit se co největšího množství místních činností.

Na rozdíl od kvalitativní sociologie, založené zpravidla na hloubkových rozhovorech, pro antropology nejsou rozhovory hlavní metodou, i když zůstávají součástí jejich nástrojů. Antropologové sbírají data spíše metodou *zúčastněného pozorování*, během něhož jednoduše tráví s lidmi čas, hovoří s nimi, občas se na něco vyptají a učí se přitom místním způsobům tak důkladně, jak je to jen možné. Antropologové studují lidi prostřednictvím jich samotných. Tato metoda vyžaduje, aby výzkumník poznal lidi osobně, opakovaně se s nimi setkával a během terénního výzkumu s nimi pokud možno žil. Etnografická data jsou proto vysoce kvalitní, avšak často musejí být doplněna jinými druhy dat, například kvantitativními nebo historickými, protože počet lidí, jejichž životy antropolog během terénního výzkumu studuje, je pochopitelně omezený.

Etnografická metoda antropologům umožňuje objevovat takové aspekty lokálních světů, jež jsou nedostupné výzkumníkům, kteří používají jiné metody. Antropologové například studovali světový názor evropských neonacistů, jindy zjišťovali, jak funguje neformální ekonomika na afrických trzích nebo proč Norové vyhazují více jídla, než jsou ochotni připustit. Díky kombinaci hloubkových etnografických metod přímého pozorování, zúčastněnosti a opakovaných konverzací v terénu jsou antropologové schopni tyto i jiné jevy popsat mnohem podrobněji a vyváženěji než ostatní výzkumníci. To je také jeden z důvodů, proč etnografický výzkum trvá tak dlouho: antropologové potřebují získat důvěru lidí, kterým se snaží porozumět. Ti jim potom, vědomě či nikoliv, odhalí i ty aspekty svých životů, o nichž by nehovořili například s novinářem nebo se sociálním vědcem, který jim předloží dotazník.

Náročnost komparace

Nové poznatky o podstatě lidství se stejně jako nové teorie v antropologii často rodí z komparace, tedy ze systematického hledání podobností a rozdílů mezi jednotlivými sociálními a kulturními světy. Ačkoliv je taková komparace nelehká, náročná a často teoreticky sporná, antropologové se vždy pouštějí do srovnání, buď otevřeně, nebo nepřímě. Když používají pojmy jako

příbuzenství, gender, nerovnost, domácnost, etnicita a náboženství, vycházejí z nevysloveného předpokladu, že tyto kategorie mají v různých společnostech srovnatelný, i když málokdy zcela totožný význam. Studium podobností a odlišností mezi sociálními a kulturními světy mohou antropologové nahlédnout podstatu společnosti a lidské existence obecně.

Další výhodou komparace je, že podněcuje intelektuální a morální představitivost. Podrobná a přesvědčivá studie o společnosti, v níž panuje genderová rovnost, ekologická udržitelnost a jen málo projevů násilí, je zajímavá už sama o sobě, ale nadto může posloužit jako zdroj inspirace pro reformu ve společnostech jiných. Pro řešení problémů, jimž svět čelí, se základní výzkum, kladoucí otázky po podstatě problémů neutrálně a nezaujatě, ukazuje často jako užitečnější než výzkum aplikovaný. Když antropologové zkoumají mírumilovné, etnicky komplexní společnosti, odhalují tak zároveň model soužití, který se může hodit při formulování politik a jejich uplatňování v praxi někde jinde. Často také docházejí k nečekaným závěrům, například že internet může posilovat (spíše než oslabovat) rodinné vazby, že členství v náboženských komunitách pomáhá imigrantům, aby se integrovali do evropských společností (spíše než aby je vydělovalo), a že rolníci projevují větší míru ekonomické racionality než majitelé plantáží (v rozporu s předpokladem, že rolníci jsou beznadějně tradiční).

Hlavním cílem komparace není seřadit společnosti na pomyslném žebříčku podle míry rozvoje, dodržování lidských práv nebo udržitelnosti životního prostředí. To ovšem neznamená, že antropologické vědění není užitečné, když chceme nalézt řešení pro tyto problémy. Naopak, metoda neutrální, nezaujaté antropologické komparace je zdrojem vědění, na němž lze stavět spolehlivé základy budoucích politik.

To, co nelze změřit

Antropologové provádějí terénní výzkum a srovnávají společnosti v duchu kulturního relativismu, ale zároveň se zajímají o kontext, vztahy a souvislosti. Nejmenší jednotkou, kterou antropologové studují, není izolovaný jednotlivec, ale vztah mezi dvěma lidmi. Kultura je předpokladem komunikace, a proto se vyjevuje v tom, co probíhá mezi lidskými bytostmi, nikoli uvnitř jejich myslí. Proto je společnost především vztahů. Do značné míry jsme tím, čím jsme, díky vztahům s druhými. Tyto vztahy nás utvářejí, dávají nám sílu, potvrzují nebo naopak zpochybňují naše hodnoty a názory. Je tedy nezbytné lidské bytosti studovat v celém jejich sociálním kontextu. Aby antropologové lidem porozuměli, následují je a vstupují s nimi do řady rozmanitých životních situací. Jak často upozorňují, nestačí jen poslouchat, co lidé říkají. Také je nutné pozorovat, co dělají, a důkladně prozkoumat širší důsledky jejich jednání.

Antropologové používají propracovanou metodologii, a proto dokážou učinit zjevným, co je jinak neviditelné, ať jsou to hlasy těch, kdo zůstávají

oslyšení, nebo síť neformálních vztahů mezi elitami. Jedním z autorů, kteří předpověděli finanční krizi dlouho předtím, než nastala, byla novinářka Gillian Tettová. Díky svému školení v antropologii pochopila, co finanční elity skutečně dělaly, nejen to, co říkaly veřejnosti.

I v informační společnosti je patrný sklon složité problémy zjednodušovat. Když vznikají nové poznatky a mají se šířit dál, jasnost a zřetelnost jsou ctností. Ale jak jednou řekl Einstein: „Zjednodušujte, jak můžete. Ale ne více.“ Antropologové se proto brání zjednodušujícím vysvětlením lidské přirozenosti a vědí, že složité jevy mívají složité příčiny. Za nejdůležitější v životě, kultuře a společnosti často považují to, co se nedá nijak změřit. Neměřitelnost totiž takovým věcem nijak neubírá na skutečnosti. Jen málokdo by pochyboval o existenciální hodnotě lásky, o významu důvěry pro společnost nebo o působivosti Dostojevského románů, přestože ani jedno nelze žádným způsobem spočítat a změřit. Porozumět lidským světům lze pouze pomocí kvalitativního výzkumu a interpretace.

K čemu je zapotřebí antropologie

Typ vědění, které antropologie předává, je nedocenitelný zvláště v neklidném věku globalizace, kdy lidé pocházející z odlišného prostředí se stýkají v mnoha různých prostředích a v míře dříve nevídané, od turistiky a obchodu po migraci a práci v organizacích.

Na rozdíl od techniků nebo psychologů nejsou antropologové svým vzděláním předurčeni k žádné konkrétní profesi. Na trhu práce je kromě výuky a výzkumu na univerzitách a ve výzkumných ústavech jen málo míst, na nichž je potřebné zaměstnat antropologa. Většina antropologů v Evropě pracuje v mnoha různých profesích ve veřejném i soukromém sektoru a v nich uplatňuje specifické vědění a dovednosti, které za studia antropologie získali a o něž mají zaměstnavatelé nemalý zájem: pružnost intelektu, schopnost porozumět složitému, vnímat a cítit rozmanitost a další. Antropologové pracují jako novináři, rozvojoví pracovníci, státní úředníci, poradci či informatici, jsou zaměstnáni v muzeích, reklamních agenturách, korporacích a neziskových organizacích.

Antropologické vědění umožňuje pochopit současný svět hned z několika důvodů.

Především kontakt mezi kulturně odlišnými skupinami je v naší době intenzivnější než kdy dříve. Globální střední třídy dnes běžně cestují na dlouhé vzdálenosti, bezpečněji a levněji než v minulosti. V 19. století jen nepatrná část obyvatel Západu cestovala do jiných zemí (a pokud ano, tak většinou s jednosměrnou jízdenkou) a ještě v padesátých letech století dvacátého jezdili i bohatí Západané na dovolenou do zámoří jen velmi zřídka. V posledních desetiletích se tyto vzorce chování změnily. Tok lidí, kteří se dočasně přesunují mezi zeměmi, se dramaticky rozšířil a vzájemný kontakt je mnohem

intenzivnější: obchodníci, rozvojoví pracovníci a turisté cestují z bohatých zemí do chudých, mnohem více Západanů dnes navštěvuje „exotická“ místa, než tomu bylo o generaci nebo dvě dříve.

Avšak nejen lidé z bohatých zemí se vydávají do různých částí světa ve stále větším počtu a za nových podmínek. Dochází také k pohybu opačným směrem, i když často z jiných důvodů, zejména kvůli podstatným rozdílům v životní úrovni a rozsahu životních příležitostí v bohatých a chudých zemích. Miliony lidí ze zemí mimo západní kulturní okruh se tak usadily v Evropě, Severní Americe a dalších zámožných místech světa. Tyto pohyby vnesly do života Západanů nové způsoby jednání, bytí a myšlení. Ještě o generaci dříve musel obyvatel západního města, aby mohl zakusit vůně jihoasijské kuchyně a zvuky tamní hudby, odjet na Indický subkontinent. Dnes jsou střípky kulturní rozmanitosti světa součástí téměř všech velkoměst na každém kontinentu, což jen dále podněcuje zvědavost vůči jinakosti.

Rovněž z politických důvodů je nezbytné rozumět kulturní rozmanitosti. Současnou Evropou otřásají spory o multikulturalismus, o práva náboženských menšin, o šátky či vyučovací jazyky na školách a afirmativní akce proti údajné diskriminaci na trhu práce. Tato a další témata ukazují, že s kulturními rozdíly je třeba zacházet nanejvýš obezřetně. Současné nesnáze s uprchlíky v Evropě nám rovněž připomínají (ač kruté a tragicky), že lidé – a celé populace – jsou stále více propojeni. A zároveň zdůrazňují rostoucí význam antropologického vědění.

Svět se zmenšuje i jinak. Satelitní televize, pokrytí mobilní sítí a internet vytvořily podmínky (v dobrém i špatném) pro bezprostřední a ničím nerušenou komunikaci. Vzdálenost už není závažnou překážkou blízkého kontaktu, a tak se mohly rozvinout sociální sítě, které nejsou vázány na žádné území, a vznikají dokonce „virtuální společenství“. Jednotlivci si zároveň mohou vybírat z mnohem širší palety informací než dřív. Ekonomika je ve světovém měřítku stále propojenější. Počet nadnárodních společností vzrostl v posledních desetiletích exponenciálně a stejně tak vzrostly i jejich velikost a význam. Po celé 20. století ve světě převládal kapitalistický způsob výroby a peněžní hospodářství. Ve století jedenadvacátém je jejich všudypřítomnost téměř dokonalá. Politiku stále více ovlivňují globální témata. Otázky války a míru, životního prostředí i chudoby jsou svou povahou nadnárodní. Zahrnují tolik spojnic napříč národními státy, že je tyto státy nemohou samy vyřešit. Pandemie a mezinárodní terorismus jsou také nadnárodními problémy, které lze pochopit a řešit pouze soustředěným mezinárodním úsilím. Stále těsněji propletená síť rozmanitých sociokulturních prostředí, která v minulosti zůstávala víceméně oddělena, nám snad umožňuje nahlédnout, že jsme všichni na jedné lodi, že totiž lidstvo, rozdělené třídně, kulturně, geograficky i mírou možností, je přesto ve své podstatě lidstvem jedním.

Kultura se v našem věku mění rychleji než kdy jindy a je to patrné téměř ve všem. Typický způsob života v západních zemích prochází zjevnou proměnou.

Stabilní nukleární rodina již není jedinou přijatelnou možností. Trendy v kultuře, módě a hudbě mladých se střídají tak rychle, že se v tom starší lidé těžko orientují. Stravovací návyky se mění přímo před našima očima a směřují v mnoha zemích k větší rozmanitosti. Sekularismus rychle proměnil postavení náboženství ve společnosti, ale platí to i naopak. Média, která sledujeme, nám předkládají nadnárodní obsahy. Tyto a další změny nás nutí pokládat si mnoho otázky: Kým opravdu jsme? Jaká je naše kultura – a má vůbec smysl hovořit o onom „my“, které „má“ nějakou „kulturu“? Co máme společné s lidmi, kteří zde žili před padesáti lety, a co máme společného s lidmi, kteří žijí dnes někde úplně jinde? Je stále ještě obhajitelné považovat se v první řadě za příslušníky národů, anebo jsou jiné formy sounáležitosti stejně významné nebo i významnější?

A konečně jsme v posledních dekádách mohli sledovat nebývalý zájem o kulturní identitu, kterou stále více lidí vnímá jako pozitivní hodnotu. Mnozí cítí, že jedinečnost, s níž doposud mohli počítat, jedinečnost vázaná k určitému místu, je ohrožena globalizací, nepřímými formami kolonialismu nebo jinými vnějšími vlivy. Často se pak snaží posílit nebo alespoň uchovat to, co považují za svou jedinečnou kulturu. Máme tak mnoho případů menšinových organizací, které žádají kulturní práva pro své členy. Naopak v jiných případech se státy snaží změny a vnější vlivy zpomalit nebo zastavit prostřednictvím zákonů. Na mnoha místech vidíme, jak vládnoucí většina usiluje o asimilaci nebo vyloučení menšin.

Evropská kulturní a intelektuální identita vychází z dlouhých a hlubokých dějin evropské filozofie. V tento okamžik našeho věku je antropologický pohled stejně nepostradatelný jako pohled filozofický. Antropologie nám může říci mnoho důležitého o světě v globálním víru míšení, stýkání se a soupeření kultur, ale také nám může říci hodně o nás samotných. Goethe jednou prohlásil, že „ten, kdo nemluví žádným cizím jazykem, neví nic o svém vlastním“. Ačkoliv je antropologie vědou o „jiných“, je v konečném důsledku také vědou o „nás“. Učí nás, že i ty nejnepředstavitelněji odlišné způsoby života mají svůj vlastní význam a hodnotu, že *jinak* může být úplně všechno, že jiný svět je možný a že i lidé, kteří se nám zdají být velmi odlišní, jsou stejní lidé jako my.

Antropologie se podílí na dlouhodobé rozpravě o tom, co je to být člověkem, a dává takovým hlubokým otázkám rozměr bezprostřední lidské zkušenosti. Je to vpravdě kosmopolitní disciplína, která nenadřazuje určité způsoby života nad jiné, ale nastiňuje a srovnává celou paletu možných odpovědí na odvěké výzvy lidstva. Antropologie je proto výjimečně významnou vědou pro jedenadvacáté století. Vědou, která nám může zásadním způsobem pomoci vyrovnat se s globalizací světa, která je potřebná pro stavění mostů porozumění a respektu přes skutečné nebo myšlené hranice kultur a která je nejen „nejhumanitnější z věd a nejvědecktější z humanitních oborů“, ale také je z věd nejužitečnějších.